

ПРОБЛЕМИ КЛАСИЧНОЇ ФІЛОЛОГІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ НІЖИНЬСЬКОГО ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА (1894–1919 рр.)

Досліджується діяльність Ніжинського історико-філологічного товариства в галузі класичної філології. Проаналізовано наукові доповіді та публікації членів Товариства. Визначено коло зацікавлень учених, подані їх оригінальні висновки з певних проблем античної культури.

Ключові слова: *Історико-філологічне товариство, класична філологія, антична культура, антикознавство, Інститут князя Безбородька.*

В історії української науки дорадянського періоду помітне місце посідає класицизм, центрами дослідження й вивчення якого на Наддніпрянській Україні були університети (Харківський, Св. Володимира, Новоросійський), а також Історико-філологічний інститут князя Безбородька в Ніжині. На сьогодні в історії науки зазначеного періоду саме класична філологія і освіта є мало вивченими. Однак в умовах формування сучасної української класичної науки, заняття історією вітчизняного класицизму набуває вагомого значення для розвитку власне античних студій, шляхом введення історії вітчизняного антикознавства в коло “елітних” тем вітчизняної історії та культури.

На кінець XIX ст. завдяки діяльності Інституту князя Безбородька Ніжин став одним з освітніх та культурних центрів Російської імперії. На той час Інститут встиг заявити про себе як про поважну наукову і освітню інституцію в галузі класичної філології та історії. Однак умови провінційного міста не сприяли активній науковій діяльності, а тому навесні 1893 р. низка професорів Історико-філологічного інституту князя Безбородька, серед яких – класики І. Турцевич, П. Люперольський, А. Добіаш та С. Жданов, порушили перед конференцією Інституту питання про створення при навчальному закладі наукового товариства [4, с. 90; 14, с. 43].

Урочисте відкриття Історико-філологічного товариства відбулось 14 вересня 1894 р., що було приурочено до дня відкриття Інституту князя Безбородька, чим підкреслювався зв'язок Товариства з останнім. Прикметно, що з урочистою промовою на тему “Об Геродоте и его произведениях” від Товариства виступив один із найстаріших професорів Інституту, відомий дослідник стародавньої Греції П. Люперольський, який був присутній і на акті відкриття Інституту 14 вересня 1875 р. Таким чином, свою науково-

просвітницьку діяльність новозасноване Товариство розпочало з класичної тематики.

Згідно зі статутом, метою Ніжинського товариства було сприяння розробці й поширенню історико-філологічних знань, та обмін думками з цією метою (§ 1). Коло питань для обговорення не обмежувалось жодною галуззю гуманітарного знання, а охоплювало всі предмети, що “належать до сфери історико-філологічних знань” (§ 2) [14, с. 1].

Членами Товариства з дня заснування стали викладачі та професори Інституту та Ніжинської класичної гімназії, які були присутні на установчому засіданні 3 квітня 1894 р. Таких виявилось 21. Загалом протягом свого існування до складу Товариства входили вчені з Ніжина, Києва, Чернігова, Москви, Одеси, Харкова, Варшави та інших міст, а чисельність коливалась у межах 50–70 [4, с. 93].

Окрім дійсних, до складу Товариства входили почесні члени, першим з яких був обраний відомий український історик, професор університету Святого Володимира Володимир Антонович. У подальшому серед почесних членів були й такі відомі філологи-класики, як А. Добіаш, І. Турцевич та Г. Зенгер [18, с. VII; 19, с. 4; 20, с. 34; 21, с. 47; 23, с. 17].

Кращі наукові розвідки Товариство друкувало у власному часописі “Сборник Историко-филологического общества при Институте князя Безбородко в Нежине” (1896–1916. – Т. I–X). До того ж, щоб та чи інша праця могла бути надрукована, вона мала пройти балотування на засіданні Товариства. Однак, якщо основною діяльністю Інституту князя Безбородька була підготовка насамперед філологів та істориків класиків, що визначало й спрямування тематики значної частини публікацій “Известий Историко-филологического Института князя Безбородко в Нежине”, то в “Сборнике” Товариства переважали публікації з руської, в тому числі з місцевої (української) історії і навіть етнографії. Саме краєзнавча тематика знайшла певне висвітлення в історіографії [4; 27], натомість класична складова діяльності Товариства залишається зовсім не дослідженою.

Серед семи голів Товариства четверо були класиками – А. Добіаш, І. Турцевич, В. Петр та І. Леціус. Протягом головування відомого філо-

лога-класика А. Добіаша (6 травня 1900 – 7 вересня 1901 рр.) при Товаристві була створена Археологічна комісія, яка займалася підготовкою до участі в XII Археологічному з'їзді в Харкові (1902 р.) [4, с. 91]. Помітно пожвавилася діяльність Ніжинського товариства за головування випускника Інституту князя Безбородька філолога-класика І. Турцевича.

Товариство взяло активну участь у відзначенні 75-ліття вищого навчального закладу князя Безбородька, у вшануванні пам'яті М. Ломоносова, Л. Толстого, а от вшанувати 50-ті роковини від дня смерті Тараса Шевченка так і не вдалося, хоча відповідне засідання й планувалося заздалегідь [4, с. 92], як через заборону влади не відбулось офіційне відзначення 100-річчя з дня народження поета.

Напередодні першої світової війни Товариство очолював відомий вчений, професор кафедри грецької словесності, доктор філології В'ячеслав Петр, який паралельно протягом 1910–1913 рр. керував також студентським гуртком шанувальників класичної філології [9]. Прикметно, що відзначаючи заслуги вченого перед Інститутом і класичною наукою, IX том “Сборника” був присвячений 40-річчю педагогічної та наукової діяльності В. Петра. Відзначення ювілею стало не лише академічним святом, а й загальноміським. На урочисте засідання з цієї нагоди, що відбулось 14 листопада 1914 р., зібралась уся інтелігенція міста [22, с. 5]. На адресу ювіляра прийшли привітання від Університету Св. Володимира, Товариства Нестора-літописця, Київського товариства класичної філології та педагогіки, від інших наукових установ. Піднесений був вітальний адрес і від Ніжинського товариства, написаний грецькою мовою, а також два адреси (латиною і російською) від студентського гуртка, в яких як першочергову заслугу вченого було відмічено його діяльність із долучення людей до пізнання античної культури, “щоби незгасний геній давніх народів наблизити до свідомості сучасників” [22, с. 3].

Розгорнути ж діяльність на посаді голови професору класичної філології І. Леціусу завадила перша світова війна. Важливим внесок в науку була й систематизація та опрацювання архіву ніжинського грецького магістрату, переданого Товариству [14, с. 12–13].

14 грудня 1914 р. на сесії Чернігівського земського зібрання в черговий раз було порушено питання про реформування Інституту князя Безбородька. Постає ідея перетворити Інститут у вищий навчальний заклад сільськогосподарського типу, якщо ж це буде неможливо, то у вищий педагогічний інститут. Проте перетворенню в сільськогосподарський завадила через супереч-

ність із духовним заповітом засновника вишу – кн. Безбородька, за яким Ніжинський навчальний заклад мав бути загальноосвітнім, а не технічним. Проти цих ідей виступив і почесний опікун Інституту граф А. Мусін-Пушкін [21, с. 17].

Оскільки Товариство існувало при Інституті князя Безбородька, реформування останнього на пряму зачіпало інтереси Товариства, яке, природно, також взяло активну участь в обговоренні цих пропозицій Чернігівського земського зібрання.

З відповідною доповіддю на засіданні Товариства виступив П. Коробка, який був також членом і Чернігівського губернського земства. У своєму виступі доповідач піддав нищівній критиці Ніжинський інститут, проте, як було відзначено секретарем Товариства, автор спирався на застарілі дані (15 років і більше). Доповідач вдався і до прямого спотворення дійсності, говорячи про низький рівень підготовки педагогів в Інституті. Проте основною причиною реформування проголошувалася фінансова: “Народні кошти вимагають суворой економії, їх не потрібно кидати там, де без цих витрат можна обійтись” [21, с. 20–21].

З різким запереченням на всі закиди виступив В. Петр, який відмітив, що Чернігівське земство у своєму рішенні керувалось не ідеєю створення потрібного навчального закладу, а знищенням “ненависного Історико-філологічного інституту як розсадника ... класичної освіти” [21, с. 22]. З приводу того, що кожен ніжинський випускник-класик обходиться казні в 8000 руб., В. Петр заявив, що в такому випадку “варто закрити й історико-філологічні факультети, так як там студентів-класиків ще менше, а відповідно й витрати на них ще більші... там для одного студента-класика читають лекції чотирнадцять професорів і такий класик обходиться казні в декілька разів дорожче, ніж класик ніжинський” [21, с. 23]. На закінчення вчений додав: “референт і Чернігівське земство помиляються, вважаючи Ніжинський інститут класичним, що випускає винятково класиків; Ніжинський інститут випускає вчителів словесників та істориків, а класик є білою ластівкою. Якщо ненависть до класичної освіти була причиною прагнення до закриття Інституту, то можна сподіватись, що Чернігівське земство нині змінить гнів на милість і відмовиться від посягання на життя Інституту” [21, с. 23]. На щастя, тоді вдалося відстояти Інститут, і саме в наступні роки в ньому будуть навчатись такі відомі вчені, як М. Соколов та основоположник радянської університетської візантиністики М. Левченко.

Безпосередньо (згідно з § 3, 14 статуту [14, с. 1, 3]) предметом засідань Товариства було виголошення та обговорення наукових рефератів та повідомлень, що, з дозволу голови, дозволялося не тільки членам Товариства (§ 16) [14, с. 4].

Загалом за весь час свого існування Товариство провело 150 засідань, на яких виголошено близько 250 доповідей, близько чверті яких присвячено проблемам класичної філології.

Окремою сторінкою діяльності Товариства було читання публічних лекцій, чим насамперед прагнули поліпшити своє фінансове становище. Серед цих лекцій низка була присвячена питанням класичної філології. Так, 4 грудня 1911 р. в залі Інституту князя Безбородька В. Петр виголосив лекцію “Цареградский патриарх Фотий и его литературная деятельность” [21, с. 43], а 23 березня 1914 р. відбулась публічна лекція І. Леціуса “Из истории греческой религии” [23, с. 22].

Засновники Товариства прагнули охопити діяльністю максимально широке коло історико-філологічних наук, власне тому Товариство й отримало назву “Історико-філологічного” [14, с. 21], що було загалом характерно для класичної науки кінця XIX – початку XX ст. Наприклад, про співвідношення історії і філології Ю. Кулаковський писав, що “історія як часткове входить в широке поняття філології, дух якої – дослідження і пізнання пам’ятки. Поглиблення аналізу, поліпшення методу дослідження, живе і таке, що розвивається, знання пам’ятки минулого – ось що таке філологія” [5].

Член Товариства Д. Сергієв у статті про античну поезику відмітив, що історію кожної галузі наукового знання прийнято починати з давньої Греції [25, с. 3]. Відповідно, першою доповіддю з класичної філології був реферат А. Добіаша, виголошений на засіданні Товариства 18 січня 1895 р., “О диалоге Платона “Менон”, в якому автор намагався визначити час написання твору в контексті трактатів Платона “Протагор” та “Федон”. У результаті дослідження А. Добіаш висловив сумнів щодо належності діалогу “Менон” Платону [14, с. 25–26].

Найбільший доробок учених Товариства складає тематика історико-культурного напрямку. Значну частину праць цій темі було присвячено одним з найактивніших членів Товариства професором Інституту князя Безбородька І. Турцевичем. Тематичне коло доповідей вченого було досить широким, хоча, безумовно, превалювала римська тематика. В доробку І. Турцевича можна виділити урбаністичний напрямок, якому він присвячував свої перші публікації та виступи на засіданнях Київського відділення товариства класичної філології та педагогіки [2; 7]. На засіданні ніжинського Товариства 22 березня 1895 р. І. Турцевич виголосив доповідь “Некоторые древнейшие водопроводы и народные легенды об их возникновении” [14, с. 31] (цю тему вчений висвітлює у низці своїх праць [30; 31]), а вже 4 червня зачитав реферат “О названиях римских

городов”, в якому намагався з’ясувати, хто саме мав право давати назви містам за республіки та імперії. Особливо ґрунтовно аналізувалися назви міст, що походять від імен імператорів у західній і східній частині імперії [15, с. 1–2]. Пізніше І. Турцевич підготував працю “О вольных городах римской империи” [20, с. 15].

На засіданні Товариства 4 грудня 1895 р. [15, с. 4–5] І. Турцевич зачитав свій переклад “Панегірика Риму” П. Елія Арістіда [8], при обговоренні якого П. Люперольський відмітив, що “Ῥώμης ἑγκώμιον” Арістіда привертає увагу виразом погляду кращих мислителів епохи на історичне значення Риму і його світової влади. Особливо ж вчений наголосив на тому, що деякі погляди Арістіда на римське панування мають повчальне значення і для сучасності [15, с. 5].

На річному урочистому засіданні 5 листопада 1900 р. І. Турцевич зачитав реферат “Очерки из общественной жизни императорского Рима” [17, с. 10]. В доповіді зосередив увагу на темі про *stationes* міст імперії в Римі, в якій, полемізуючи з італійським вченим Л. Кантареллі [38], наголошував на домінуванні серед подібних центрів не *stationes municipio*, а саме *перегінних stationes* грецьких міст Сходу.

За доповіддю вченим була підготовлена стаття “Orbis in Urbe. Центры и общества земляков и иноверцев в императорском Риме I–III веков” [29]. Тема даної праці була тісно пов’язана з одним із основних напрямків його наукової діяльності, а саме – вивченням особливостей *стосунків Риму та периферійних громад імперії*. Різні аспекти цієї теми розглядалися в працях, опублікованих у ніжинських наукових виданнях [33; 34].

Зростання Римської держави протягом перших трьох століть існування імперії супроводжувалося включенням у сферу римської влади міст і громад з доволі строкатою системою управління, правового статусу, релігійного та етнічного складу. Такий стан справ диктував необхідність більш чи менш постійного представництва цих громад в осередку центральної влади в Римі. При порівняно незначній кількості епіграфічних даних автор статті виділяє в Римі в означений період так звані *stationes* – стації, які, ймовірно, виникали як торговельні представництва чи факторії периферійних міст, місця перебування дипломатичних місій та відправлення чужих у Римі культів. З існуванням таких стацій, як осередки земляцтва, пов’язувалася поява *перегінських кладовищ зі специфічними поховальними обрядами за межами Рима, що активно досліджувалися італійськими археологами в кінці XIX ст.* [29, с. XVII–XVIII].

Зупиняючись на терміні *statio*, І. Турцевич

відмітив, що він часто зустрічається в латинських текстах періоду імперії в досить відмінних значеннях: стоянка, пост, контора, управління тощо, а також означає – публічні лікарні та місця зібрань приватних товариств, в тому числі й релігійних [29, с. 44–45], відповідно значна частина статті Турцевича присвячена стаціям чужоземних культів східного походження (мітраїсти, юдеї, християни та інші). Він прийшов до висновку, що протягом перших століть імперії, одночасно з занепадом політичної активності римських громадян, відбувалось переміщення громадського життя з форумів у будинки і стації, розміщені неподалік (див. Plinius. Epistularum II, 9, 5) [29, с. 46–47]. Натомість терміни *сигіа*, *τέμενος*, *στατίων* вживаються на позначення центрів перегрінних громад, організованих за професійним принципом – театральні актори, атлети, жерці чужоземних культів [29, с. 75 sq.].

На 9 березня 1908 р. І. Турцевич підготував доповідь “Древнеклассические рассказы о сострадательной вдове”. Насамперед референт ознайомив із російським перекладом уривка твору Петронія про Ефеську вдову, після чого подав ретельний коментар до нього, до того ж з точки зору історико-літературної, історико-культурної та філологічної. Таким чином, автор простежив історію літературної традиції твору, детально зупинившись на питанні про так звані Мілетські оповідання; з історико-культурного погляду висвітлив проблему розп’яття в давньому світі; визначив грецькі й римські риси оповіді; з філологічної ж точки зору зупинився на аналізі слів “*imperator provinciae*”, що зустрічаються в творі [19, с. 15–16].

Іншим напрямком досліджень ученого був правовий. 1 березня 1909 р. [20, с. 7] на засіданні Товариства І. Турцевич прочитав вступ до своєї праці “Конституционная политика древних римлян”. Автор, розглянувши погляди англійських, французьких та німецьких учених на перевероти, визначає два шляхи зміни державного устрою – англійський і французький, і під цим кутом зору розглядає конституційну політику давніх римлян. Дещо раніше (27.01.1896) І. Турцевич підготував доповідь “Римская верность и честность”, в якій намагався показати, що римська *fides* складала одну з найсуттєвіших рис римського національного характеру. Натомість В. Фохт у своєму запереченні наголошував на зовнішньому, суто формальному характері римської *fides*, що була не так моральним, як юридичним первнем. Опонент проводив паралелі і припускав вплив на римлян семітських народів – картагенян чи етрусків. П. Люперольський наголошував на неприпустимості вважати формалізм притаманною рисою семітських народів [15, с. 11–12].

З інших доповідей І. Турцевича можна виділити реферат “Культ Весты в IV-м веке по Р. Хр. и упразднение его” (6.05.1899 р.) [16, с. 3, 16], “О праздновании нового года у римлян” (31.01.96 р.) [15, с. 45] та “О делах человеколюбия у древних римлян по поводу религиозных и других праздников и торжеств, особенно в императорский период”, виголошену на річному урочистому засіданні 22 вересня 1896 р. [15, с. 24].

Візантійський блок (східноримський) складають доповіді І. Турцевича “О характере императорской власти в Византии”, де автор зосередився на порядку посідання і зміни імператорів на престолі і відмітив, що династичний принцип не завжди був визначальним у Візантії, в чому І. Турцевич вбачав прямий вплив античної традиції [23, с. 17], та “Интерес современных народов к Константинополю”. Однак останню доповідь учений відмовився виголошувати через малу чисельність зібрання [23, с. 18].

Низку досліджень І. Турцевич присвятив творчості відомого візантійського історика Прокопія Кесарійського: “Об историке Прокопии” (21.03.1910 р.) [20, с. 22] та “О последнем издании Прокопия Кесарийского” (22.05.1914 р.) [23, с. 21]. В доповідях І. Турцевич намагався довести, що Прокопій не міг бути автором ні “Про споруди”, ні “Анекдотів”, а також висловив припущення, що Прокопій походив з євреїв [37, арк. 11]. В останній доповіді вчений піддав науковому аналізу видання Прокопія, здійснене Горі (Hauri), відмітивши в ньому цілу низку суттєвих упущень і неточностей [23, с. 21]. В обговоренні першої доповіді активну участь взяв М. Бережков, який висловив побажання, що було б добре перекласти твори Прокопія російською мовою [37, арк. 11]. Цій темі вчений присвятив і низку своїх праць, значна частина яких залишилася неопублікованою [32].

Візантійській текстології присвячено й реферат І. Турцевича “300 философских толков в Древней Греции” [28], виголошений на засіданні Товариства 12.02.1912 р. [21, с. 59]. Автор зосередив свою увагу на аналізі згадки в автора IV ст. Сократа Схоластика про “*τριάκοντα δόγματα*” у давніх греків. Увагу доповідача привернула явно завищена цифра – 300 філософських вчень у давніх греків – риторична тенденція до перебільшення кількості християнських сект. Подібна кількість, на думку І. Турцевича, могла відповідати реаліям, але виключно у випадку внесення штучних логічних диференціацій і лише в рамках риторичного перебільшення. Реальна кількість філософських течій Темістію-філософу, очевидно, була відома [28, с. 6]. Відповідно замість *τριάκοντα δόγματα* варто було б читати *τριάκοντα*. Цю думку вчений обґрунтовує низкою

прикладів заміни при переписуванні ν і σ , τ і ι . Ця доповідь викликала жваву дискусію. Навівши низку прикладів подібної палеографічної плутанини, доповідача підтримав Й. Добіаш; Ф. Режабек теж вказав на аналогічні приклади з римської палеографії, натомість висловив побоювання, що в такому разі цифра $\tau\rho\acute{\iota}\alpha\kappa\omicron\nu\tau\alpha$ буде замалою [21, с. 59–60].

Твору останнього імператора-язичника Юліана $\text{Αντιοχικὸς ἢ Μισολόγος}$ присвятив своє дослідження і переклад А. Кіріллов [13]. Цей твір привертає увагу як гострий памфлет володаря на своїх підданих і літературна пам'ятка епохи кінця поганства й утвердження християнства. Вчений змальовує інтелектуальну картину римського соціуму, протистояння і синтез ідей античної і християнської партій [13, с. 3–5]. Природно, що в контексті розглядуваного твору А. Кіріллов особливу увагу зосередив на епізоді перебування Юліана в Антіохії, якій імператор всіляко сприяв як населеній істинними еллінами та батьківщині свого вчителя Лібанія. Але саме там Юліана чекало гірке розчарування, в своїх планах він зустрів цілковиту байдужість, а то й ворожість з боку мешканців міста. Як наслідок Юліан отримав прізвисько $\beta\alpha\rho\acute{\upsilon}\varsigma$ – людина важкого характеру, а також цілу низку насмішок, викликаних зовнішністю імператора (особливо його “цаповою” бородою). Натомість Юліан відповів не репресіями, а тією ж монетою, склавши твір $\text{Αντιοχικὸς (sc. λόγος) ἢ Μισολόγος}$ – промова до антиохійців, або ворог бороди. За жанром така подвійна назва наближує твір до маніципівної сатири. За сюжетом А. Кіріллов відносить твір до типу прощальних промов, а не сатиричних. Відповідно свою ненависть Юліан спрямовує на власну бороду, яку він ладен віддати на поталу антиохійцям, з чого і постала друга частина назви твору [13, с. 11]. Використовуючи літературний прийом – жалите себе так, що дістається супротивнику, якого при цьому вихваляєш, Юліан позиціонує себе продовжувачем традиції сатир Архілоха. Опублікування трактату стало для антиохійців справжнім ударом і, як наслідок, сенат і народ проводжали імператора, молячи повернути місту свою милість.

Спершу активну участь у засіданнях Товариства брав В. Фохт. Так, у повідомленні, виголошеному 4 червня 1895 р. [15, с. 5–6], В. Фохт намагався довести, що Сп. *Lentulus* і Р. *Dolabella* одна й та сама особа. Своє дослідження вчений провів на нумізматичному матеріалі. В дослідженні В. Фохт подав детальний розбір побутування золотих монет у Римі, що не було традиційним для часів республіки. Що ж до золотого із зображенням голови Юпітера і орла з другого боку, доповідач вказав на недоцільність припи-

сувати його квестору Лентулу. Саму монету автор відносить до часу після Цезаря. Оскільки золоті карбувались виключно полководцями, унаслідок надзвичайних повноважень (що, власне, і складало сутність так званого *impregium*), а під час другого тріумвірату відсутні монети Долабелли, то референт приписує йому монети Лентула, в якого перетворився Долабелла в 48 р. до Р. Хр. заради трибунату через усиновлення заможним плебеєм [35].

Продовженням цієї теми була доповідь 17 жовтня 1899 р., на яку В. Фохт підготував декілька нумізматичних заміток [16, с. 8–11]. Насамперед піддавши ретельному дослідженню гіпсовий зліпок так званої монети Ісуса Христа, В. Фохт намагався спростувати думку про належність монети до перших християнських століть, на що вказують як помилки у єврейській мові, так і рідкісна в давнину правильна кругла форма, а також і саме зображення Христа, що не відповідає його ранній іконографії [16, с. 8].

Більш цікаве дослідження В. Фохтом римських монет часу переходу від республіки до імперії. Вчений зупинився на зазначенні *Pr.* (*praetor*) на монетах. У I ст. до Р. Хр. це слово карбується обов'язково з додатком *S. C.*, позаяк карбування монет не входило в коло звичних обов'язків преторів, а потребувало особливого дозволу сенату. Ситуація докорінно змінюється під час громадянської війни між Цезарем і Помпеем, а особливо за другого тріумвірату, коли *S. C.* взагалі опускається, а кожен полководець карбує монету з власним іменем без жодного дозволу сенату [16, с. 9].

Таким чином монети мають важливе джерелознавче значення. Так, напис *S. Fannius Pont. pr.* на монетах Трал у Лідії та Ефесі дає змогу припустити, що Фанніус, будучи претором, у смутний час 49 р. до Р. Хр. був відправлений у провінцію, що він був лише *privatus*, але разом з іншими отримав преторську провінцію, як, наприклад, Іспанію *Q. Cassius Longinus*, який також називається то *ptaetor*, то *propraetor* [16, с. 10].

Відповідно македонські тетрадрахми з *S. pr.* і *Aesillas q.* мають приписуватись Бруту і відноситись до 43/42 р. до Р. Хр. Так само в написі *Q. Oppius pr.*, що викарбуваний на мідній монеті, на якій зображено голову Венери із зіркою біля лоба чи козерогом позаду голови; крилату жінку з оголеними грудьми, що несе пальму і чашу з плодами і зазвичай називається Вікторією, традиційно *Pr.* читають як *praefectus*. Однак В. Фохт припускає прочитання *ptaetor*, оскільки *praefectus* позначалось через *praef.* Відповідно, якщо *Q. Oppius* у 46/5 р. до Р. Хр. не був префектом Цезаря, то він був претором. Час учений визначає за зображенням Козерога за голо-

вою Венери. Подібний символ можна побачити на одній монеті Октавіана, який народився при сході цього сузір'я. Голова ж Венери стосується всього роду Юліїв, що виводили себе від Венери та Анхіза, а жіноча богиня зворотного боку монети є богинею достатку *Ops*, від якої Опції виводили свій рід і своє ім'я [16, с. 11].

На 11 листопада 1896 р. В. Фохт підготував реферат "О переходе патрициев в плебейство". Автор зосередив свою увагу на дискусійному питанні про *transitio ad plebem* кат' *ἐξοχήν*, себто без усиновлення, вступивши в полеміку з Т. Моммзеном і Р. Гольцапфелем. В. Фохт наголосив на повній відсутності даного терміна в римському праві й відмітив, що єдиний приклад Клодія не може бути доказом, оскільки Клодій своїм переходом під *patria potestas* плебея сам визнавав недійсність своєї *transitio ad plebem* без застосування *arrogatio*. Йому так і не вдалось ані перейти в плебейство зі збереженням свого родового імені, ані стати трибуном зі збереженням патриціату, і Клодію довелося *miscere sacra* (себто *gentis suae et patris adoptive*), чим так обурился Цицерон.

Самі терміни *arrogatio* і *adoptio* розрізняються лише ототожненням особи, що продає і яку продають, чого є непоодинокі приклади в римській історії. Опосередкований доказ своєї гіпотези В. Фохт вбачав у *ius patroni*, яке зберігав за собою будь-який батько *in bonis filii emancipate*. Окрім того, як *deductus in imaginariam servilem causam*, кожен патрицій, який вийшов з-під влади батька, втрачав свої права і ставав плебеєм [15, с. 26–28].

В іншому дослідженні "Под какими небесными созвездиями родились Цезарь, Агриппа и Тиберий?" В. Фохт вступає в полеміку з Фрієром. Автор зосередив увагу на тлумаченні слів *Caesar* і *Augustus*, а також сузір'їв Скорпіона, Стрільця і Терезів у Манілія. Першим словом позначається Тіберій, другим – Август, у зв'язку з чим похвала Терезам має стосуватись Тіберія, гороскопи ж Скорпіона і Стрільця у Манілія є панегіричними біографіями Цезаря і Агриппи. Відповідно й на монетах, вибитих на честь Тіберія і Цезаря, були зображення Терезів і Скорпіона. Для Цезаря автор долучив уривок із Плінія (Plin. H. N. XVIII 25, 214): *Caesar et idus Martias ferales sibi notavit scorpionis occasu*, що вказує на смерть Цезаря при заході, себто в момент, коли його покровитель при народженні, – Скорпіон безсилий [15, с. 38–39].

Розбираючи книгу Ксенофонта (Xenoph. Hellenica II, 3. 2), В. Фохт вступив у полеміку з Е. Курциусом, який у своїй історії Греції зазначив, що колегія тридцяти в 404 р. до Р. Хр. була створена для управління Атенами. Піддавши ретельному граматичному розбору відповідний

уривок з Ксенофонта, який автор вважає реальною народною постановою, В. Фохт долучає відомості Лісія, Андокіда, Демостена, Арістотеля та інших давніх авторів і приходять до таких висновків: 1) за мирним договором 404 року до Р. Хр. атеняни вибороли собі право *πολιτεύεσθαι κατὰ τοὺς πατρίους νόμους*; 2) через незгоду між атенянами це право перетворилось у предмет протистояння між ними; 3) потягло за собою потребу перегляду законів і 4) надало лакедемонянам бажаний привід для втручання у внутрішні справи Атен; 5) Колегія тридцяти була комітетом для перегляду законів і вирішення питання *οἱ πατριοὶ νόμοι*; 6) під тиском лакедемонян у колегію потрапили олігархи, які поступово перетворились у тиранів і 7) витлумачили *τοὺς πατρίους νόμους* у значенні, що обмежувало не лише періклівську, а й клістенівську демократію (*πατριος = παλαιός*) [15, с. 13–14]. Продовженням цієї теми був розбір книги Тукідіда (Thucyd. VIII, 92. 11), де досліджується також народне управління в Атенах [15, с. 15–16].

У доповіді (14.11.1901 р.), присвяченій одному місцю з Мемораболій Ксенофонта (Memorab. III 10), В. Фохт зробив спробу ототожнити згадуваного скульптора Клейтона (Κλείτων) зі знаменитим скульптором Поліклетом. Свою точку зору вчений обґрунтовує тим, що Клейтон, за Ксенофонтом, славився своїми скульптурами атлетів. Саме атлетична тематика творчості Поліклета принесла йому гучну славу на всі часи. Саме ж ім'я Κλείτων референт виводить зі звички греків зменшувати імена і вважає його традиційним скороченням, у даному випадку, ймовірно, від Πολυκλείτος [17, с. 10–11].

В дослідженні "Гиперид и Фрина" А. Семенов, детально проаналізувавши наявні джерела з питання суду над Фріною і ролі Гіперіда в цьому суді, спробував виявити такі три основні питання: 1) в якому гріху (*ἄσεβεια*) звинувачували Фріну; 2) чому Гіперід виступив на її захист; 3) на що міг сподіватись Гіперід, повністю оголоючи перед судом Фріну; [24, с. 6].

Насамперед учений розглянув етимологію самого імені славетної гетери (Φρύνη – жаба). Фріна славилася своєю будовою тіла, а своє прізвисько, на думку автора, отримала через якусь рису обличчя, ймовірно через надзвичайно великий рот [24, с. 4].

Відповідаючи на поставлені запитання, А. Семенов прийшов до висновку, що слово *ἄσεβεια* – виражає дуже широке поняття. Насамперед під ним розуміють проступок проти релігії, і саме в цьому ж гріху звинувачували й Сократа, але *ἄσεβής*, як і латинський термін *impius*, означає також нечестивий. Аналізуючи етимологію слова *ἱερός*, А. Семенов узагальнює,

що той, хто шанував власність богів, їх *ἱερόν*, той був в очах держави *ἴσιος* чи *εὐσεβής*. Відповідно, хто посягав на власність богів, був *ἀσεβής* і підпадав під звинувачення в *ἀσέβεια*.

Пояснення ж, в якому саме злодіяння звинувачувалась Фріна, вчений знаходить на основі аналізу уривка з трактату *περὶ τοῦ πολιτικοῦ λόγου* невідомого автора (видано у Spengel'я в *Rhetores Graeci I*, с. 455), в якому основна провина Фріни зображена дієсловом *συναγαούσαν*. Отже, злочин полягав у *συνάγειν*, себто у поширенні нового культу. Це був культ чужого божества, якого греки називали *Ἰσοδαίνης* (у ньому вбачали певну подібність до Аїда і Діоніса) і якому поклонялись іноземні гетери. Культ цього божества і завела у себе Фріна, ймовірно, заради реклами [24, с. 6–10].

Відповідаючи на друге питання, вчений прийшов до висновку, що Гіперід виступив на захист Фріни з позицій захисту своєї коханки, про що він прямо говорить на початку своєї промови (загалом відомий політик і оратор полюбляв товариство жінок легкої поведінки) [24, с. 12].

В оголенні ж Фріни перед суддями, А. Семенов убачає паралель з історією Фії, яку атеняни сприйняли за саму Атену. Так і судді, вражені красою Фріни, виправдали її, як служительку Афродіти [24, с. 13–14].

Яскраво вирізнялись виступи В. Петра. Протягом трьох засідань учений виголошував свою доповідь “Речь и пение”. У першій частині (6.12.1910 р.) основну увагу В. Петр зосередив на виявленні природи звуку і походженні приголосних і голосних [20, с. 29; 36, арк. 35]. 16 січня 1911 р. продовжив читання реферату “Речь и пение”, зосередивши увагу на наголосі, співвідношенні висоти, довготи і короткості звуків від давнини до сучасного йому часу [21, с. 9–10], а 27 березня В. Петр наприкінці свого реферату “Речь и пение” зосередив свою увагу в основному на інтервалі індоевропейської музики і питанні про мелодію мови. При цьому, будучи вихованцем Празької консерваторії, всі три частини своєї доповіді вчений ілюстрував грою на роялі мелодій нових, античних, шотландських та інших [21, с. 13].

Іншим значним за доробком напрямком можна визначити літературознавчий. Так, 1 жовтня 1910 р. на урочистому засіданні Товариства були зачитані реферати П. Тихомірова та В. Петра [20, с. 23]. Темою першої доповіді була “Византийская сатирическая сатира (Послелукиановский диалог “Φιλοπάτρις”)", в якій автор зупинився на питанні наслідувачів Лукіана, а В. Петр зачитав реферат “О географии западного берега Крыма на основании трагедии Еврипида: Ифигения в Тавриде”. Це був вступ до кри-

тичного видання трагедії Евріпіда [10]. В “Іфігенії” Евріпід творить новий міт про перебування Іфігенії в Тавриді. Тому, як відмічає В. Петр, у невідомому атенянам сюжеті, важливо було детально змалювати топографію місцевості. Подаючи нарис топографії західного берега Криму, В. Петр захищає Евріпіда від закидів у топографічній неточності і приходить до висновку, що дія відбувається в храмі тавридської Діви (*Παρθένος*), в околицях сучасного Севастополя, на мисі Діви, за 100 стадіїв від Херсонеса. Поселення Іфігенії в Тавриді, на думку В. Петра, пояснюється тим, що Евріпіду був відомий переказ про таврійську богиню Діву, що мав багато спільного з мітом Артеміди. Однак сам грецький драматург у Херсонесі, ймовірно, не був, а черпав свої відомості від грецьких мандрівників чи купців, що побували в Херсонесі [11].

2 лютого 1908 р. І. Турцевич виголосив реферат на тему: “IV сатира Ювенала”. Охарактеризувавши місце поеми в творчості Ювенала, яка вважається зразковою в його творчості, доповідач відмітив, що поет допускає грубе перекручення фактів у висвітленні римської моралі епохи Діоклетіана [19, с. 14]. В обговоренні взяли участь В. Резанов (з приводу історичної та поетичної правди) і П. Тихоміров та І. Марков, з приводу можливості скликання імператорської ради за Діоклетіана, що І. Турцевич заперечував. Наступну свою доповідь (8.04.1908 р.) вчений підготував на тему: “О дидактической поэме Оппиана “Αλιευτικά”, в якій намагався спростувати усталену думку про звернення автора поеми до імператора Марка Аврелія і Коммода. На переконання реферанта, Оппиан звертається в поемі до Антоніна Пія і Марка Аврелія [19, с. 19].

Учені Товариства стежили за новими знахідками античних текстів. Так, С. Жданов на 20 листопада 1900 р. підготував реферат про новий фрагмент Менандрової *περικειρομένη*, подавши опис і ретельний коментар уривка [17, с. 5]. На іншому засіданні (22.11.1902 р.) С. Жданов подав вступ до коментаря до новознайдених уривків Сапфо. Зокрема, доповідач 1) заперечував думку Бласса, що оксірінхський фрагмент не має початку; 2) підтримував трактування Лепером слова *μήδεϊς* у значенні “нікчемність”, натомість заперечування запропоноване Лепером читання *ἀλό μίκρω*, що виражало б недоречне “пригадування старого”; 3) відстоював думку Вейля, що слова *τεθνάκην ἀδόλωθ θέλω* на початку берлінського уривка належать Сапфо; 4) рядок 11 того самого уривка пропонував читати: *ἴθι, χρῆστ' ὄσα καὶ κάλ' ἐπάσχομεν*, або ж, якщо це слова Сапфо, *ἴθι δ' ἄβρ' ὄσα καὶ κάλ' ἐπάσχομεν*: пор. Соф. *Ἦλ. 236*; 5) а у вірші 8 пропонував читати: *ἄ ροδοδάκτυλος Καλίστα* (пор. *κάλιον* Алк. фр.

134), доводячи можливість цього імені для Селени [17, с. 25]. В контексті некрологу Ервіну Роде С. Жданов дослідив папірус Grenfell'я № 1, де висловив кілька зауважень щодо еротичного твору, вміщеного в папірусі [15, с. 46].

І. Турцевич на засіданні 26.03.1903 р. запропонував реферат “12-я речь Фемистія de religionibus и Андрей Дудич”, що був викликаний статтю Р. Ферстера [39]. Референт відмітив, що захисники язичництва в IV ст. спирались на принцип віротерпимості, чому приклад подають 5-та і 12-та промови Темістія, остання з яких збереглась лише в латинському перекладі і являє собою повторення 5-ї, а в дійсності є працею гуманіста XVI ст. Андрія Дудіча [18, с. XV], висловивши при тому як докази, так і низку власних загальних зауважень.

На засіданні 8 червня 1903 р. [18, с. XVI] О. Покровський доповів про нову книгу харківського професора В. Бузескула “Введение в историю Греции” [12].

З римських поетів найбільшу увагу привертала постать Горація, який був також основним об'єктом досліджень почесного члена Товариства Г. Зенгера. Творчості римського поета присвятили свої праці С. Купіч, Д. Сергієв та І. Турцевич. Так, на засіданні Товариства 15 травня 1912 р. С. Купіч зачитав реферат на тему: “Творчество Горация”. В основу своєї доповіді автор поклав критику позиції В. Тейфеля (*Characteristik des Horaz. Leipzig, 1842*) про негативний вплив походження Горація на його особистість і творчість. С. Купіч розглядає Горація насамперед як ліричного поета. Проаналізувавши низку творів поета, вчений вказав на надзвичайну чутливість Горація до ритмічного руху як у світі душевних явищ, так і зовнішньої дійсності, а тому й підкреслив значну перевагу в Горація звуків над кольорами. Однак, визнавши за Горацієм великий ліричний дар, С. Купіч звернув увагу на невдалий вибір римським поетом зовнішньої форми для своїх поетичних творів, складні метричні розміри яких не відповідали духу тодішньої латини і тим самим значною мірою ослаблювали висоту його ліричного натхнення, що, можливо, й спонукало Горація до відмови від ліричного жанру [21, с. 63–64].

Відповідаючи на критичні зауваження щодо доречності та припустимості дослідження душевних переживань давнього письменника, висловленні на засіданні товариства, автор наголошує на необхідності відтворення духовного образу Горація. Слідом за В. Соловйовим, С. Купіч виділяє важливі для свого дослідження чинники спадковості та навколишнього середовища. І спадковість, і середовище, що оточує людину, формуються предками. Таким чином, форму-

вання внутрішнього світу ставилося в пряму і жорстку залежність від зовнішніх факторів. Саме вплив спадковості, в даному випадку батьківсько-вільновідпущеника на формування майбутнього поета, викликав серйозну полеміку з німецьким вченим Тейфелем, котрий у питанні про вплив походження з низів суспільства на формування духовного складу Горація доходив до крайніх висновків, що ідеологія його рабська, а твори вбогі за мовою та змістом. Купіч, у річищі сучасних йому поглядів, стверджував, що виховання Горація-старшого дало максимально позитивні наслідки [6, с. 13–15].

Важливим чинником у долі Горація автор вважає поразку республіканських сил, на боці яких виступав майбутній поет, і наступну августівську реакцію. Горацій, як і значна частина його сучасників, значною мірою розчарувався в цінностях громадянського суспільства. Конфіскації майна республіканців створили умови, за яких він був змушений перейти до літературної діяльності та пошуків впливових заступників [6, с. 30–31].

В апологетичній манері С. Купіч розглядав питання про межі реальності та поетичної уяви в творчості поета. Умовність та ідеалізованість поетичних форм не дають підстав звинувачувати Горація в аморальності. А з позиції історичної перспективи щодо періоду кінця республіки і раннього принципату його особисті моральні якості знаходили певне виправдання [6, с. 59].

В аналогічний спосіб Купіч виправдовував Горація перед негативною критикою в питанні слабкодухості чи боягузтва в момент втечі з поля бою при Філіппах, оскільки в громадянській війні, коли громадянин виступає проти громадянина, з позиції історичної перспективи іноді більш ганебною виступає перемога, а не поразка.

Загалом, картина внутрішнього світу римського поета в статті С. Купіча подана досить об'єктивно. Горацій як поет і в наступні історичні періоди привертав увагу, був зразком для наслідування. Як людина – він, очевидно, не був позбавлений недоліків. Водночас, у сукупності творчої спадщини та внутрішніх особистих якостей постать Горація виступає важливим джерелом для пізнання історії та культури доби античності.

В іншій своїй доповіді (27.09.1915 р.) “О некоторых спорных местах в одах Горация” С. Купіч спростовував думку Кісслінга, що Горацій створював свої твори не в один, а у два прийоми [23, с. 5]. З окремих творів поета С. Купіч дослідив лише першу оду Горація до Мецената [21, с. 31].

Д. Сергієв у дослідженні “К истории античной поэтики: “Ars poetica” Горация” зупинився на питанні плану твору. Автор прийшов до висновку про єдність основної ідеї твору. В обгово-

ренні В. Петр наголосив на необхідності проведення паралелі між “Ars poetica” і “Περὶ ποιητικῆς” Арістотеля [21, с. 31].

На наступному (6.12.1910 р.) засіданні І. Турцевич запропонував своє дослідження цього твору. Вчений одразу піддав сумніву належність твору Горацію. За висновками І. Турцевича, “Ars poetica” являє собою щось на кшталт “simplex et unum”, і в тому вигляді, в якому дійшла до нас, є або незакінченою, або епітетированою. Це – не epistula, на кшталт Горацієвих, а дидактичний твір, про який, як відмічає І. Турцевич, Горацій ніде не згадує. Однак є свідчення, що вже в старовину були і подробиці твори Горація. Вчений також відмітив, що “Ars poetica” написана у вік Августа, але не вкладається в роки життя Горація. До того ж, в “Ars poetica” мовиться, що римські юнаки займаються вивчення арифметики і тому в Римі немає видатних поетів, а за “Epist. II”, всі римляни захоплюються поезією і складають вірші. Серед лінгвістичного аналізу твору І. Турцевич зупинився на аналізі одного місця, а саме “nonumque premature in annum”, прийшовши до висновку, що “nonum” не має тут ні психологічного, ні філологічного навантаження, тому запропонував читати в цьому місці “unum” [20, с. 27–28].

Дослідженню історії загального розвитку античних теорій поезики присвятив свою працю Д. Сергієв [25]. Слідом за С. Шевирьовим, учений витоки теорії поезики виводить із грецької мітології, відповідно до якої грецькі поети пояснювали й земну природу поетичного дару та творчого натхнення. Так, Афродіта з богині суто жіночої краси стає богинею краси взагалі, володаркою поясу краси, що здатен будь-яку богиню чи звичайну смертну жінку зробити “прекраснішою, ніж сама краса” (Гомер). Так само й Аполлон трансформується в бога духовного світла і людської культури, а насамперед у бога поезії та музики, наділяючи людей творчим даром, як і музи, що його оточують [25, с. 5–6].

Перші думки щодо природи поезії та поетичного дару Д. Сергієв знаходить у “Теогонії” Гесіода. Саме “музи дали Гесіоду замість палиці живу гілку зеленого лавру і вдихнули в нього пісню... і звеліли йому у вдячність за власний дар прославляти і самих муз” [25, с. 7–8].

Таким чином, одним з найважливіших завдань історичного нарису про античну поезику, на думку Д. Сергієва, є з'ясування зв'язку між поглядами на поезику Гесіода і 1) вченням піфагорійців про гармонію небесних сфер; 2) вченням Платона про поетичне натхнення і 3) теорією катарсису Арістотеля [25, с. 9].

Відповідаючи на перше питання, вчений посилається на те, що покровителями релігійних

союзів піфагорійців був Аполлон – диригент небесного концерту муз. У свою чергу це вчення про надчуттєву красу лягло в основу естетичних поглядів Платона, найяскравіше виражених у “Федрі” та “Бенкеті”. Остаточне ж оформлення грецька поезика набула у працях Арістотеля, який підсумував увесь попередній досвід і зробив перші широкі узагальнення. Однак Д. Сергієв засновником філософської естетики загалом і теорії поезії зокрема називає Платона. Він був учнем Сократа, який і увів у свою філософію термін *καλοκαγαθία* на позначення життєвого і філософського ідеалу. Відтак, краса має бути моральною, а поети – морально-свідомими. Першу серйозну відповідь на це питання і дав Платон, а тому саме він, за Д. Сергієвим, і є справжнім засновником естетики у давньогрецькій філософії [25, с. 18].

Історичний огляд міфологічної теорії Д. Сергієв здійснив у доповіді 16.01.1911 р. [21, с. 9], зосередивши увагу на працях Грімма, Куна, М. Мюллера, указав на новітні спроби поєднання теорій антропологічної та лінгвістичної [26].

Певний доробок учених Товариства був присвячений мовознавчим питанням. Так, на аналізі лексеми *optimus* зосередив свою увагу І. Турцевич, який відмітив, що це слово насамперед означає “найсильніший”, “найвеличніший” і що так воно має розумітись і в словосполученні *optimus maximus*, значення ж моральної якості цього слова вторинне [15, с. 32–33].

Доповідь І. Леціуса “О некоторых формах обращения у греков и римлян” була зосереджена на висвітленні поглядів на форми кличного відмінка у зверненнях до божеств. Науковець відмітив, що римські автори не знають вокатива в цих словах, а виживають *deus, θεός* і т. д. Відоме лише вживання слова *θεός* з артиклем *ὁ θεός*, що пояснюється впливом єврейської мови, відповідно *ὁ θεός* – *Боже* є габраїзмом олександрійських учених. Однак у Гомера та інших авторів трапляється вживання вокатива в жіночому роді – *θεά* [23, с. 20].

Синтаксичну систему К. Ф. Беккера (представника т. зв. логічного напрямку в мовознавстві першої половини XIX ст., праці якого були предметом критики також із боку О. Потєбні) піддав розбору А. Добіаш (31.01.1896), зазначивши, що система членів речення позбавлена строгого *principium divisionis*. Таким чином, вся теорія частин речення нездатна привести до зрозуміння схем мови, а тому їй не місце в граматиці. Свої тези А. Добіаш засновує на розборі підрядник речень. Однак, як зауважили Ф. Гельбеке, М. Бережков та І. Турцевич, за всіх недоліків, на практиці доводиться дотримуватись схеми К. Ф. Беккера, доки не буде створена інша – краще обґрунтована

система [15, с. 45–46].

Натомість С. Жданов розглянув праць А. Добіаша “Заметки по греческому синтаксису” та Я. Денісова “Основания метрики у греков и римлян” (М., 1888) [15, с. 3]. Інше дослідження “О некоторых греческих личных именах” (21.11.1899 р.) вчений присвятив питанням грецької ономастики, в якому С. Жданов обґрунтував думку, що особливі наголоси в грецьких власних назвах або зумовлені походженням їх від складних (за теорією Фікка), або ж являють собою залишок наголосів, що були колись властиві їй загальним назвам, але з часом були ними втрачені [16, с. 12].

У рефераті, виголошеному 3 грудня 1901 р., С. Жданов зосередив увагу на атракції стосовно займенника в грецькій мові [17, с. 11–12]. Вчений заперечував думку, що атракція акузатива відносного займенника, що стосується до генетива чи датива, може бути відсутньою за будь-яких обставин. С. Жданов доводив, що відсутність атракції може зумовлюватися 1) тим, що атракція призвела б до деякої двозначності; 2) тим, що відносно речення, стосуючись іменника, не має значення чистого означення при іменнику, а має й адвербіальний характер; 3) тим, що відносно речення має не характер справжнього означення, а деякого додатка чи вставки або ж 4) тим, що відносно речення особливо важливе за значенням, наприклад, унаслідок протиставлення. Окрім того, референт зробив декілька зауважень про атракцію номінатива щодо займенника [17, с. 12].

Предметом дослідження А. Брока (20.11.1900 р.) став новий “Thesaurus linguae latinae”. Вчений подав огляд зародження цієї справи, особливо виділивши заслуги в ній філолога Вельфліна [17, с. 6], який, власне, і став ініціатором проекту 1894 р.

Яскраво вирізняла Ніжинське товариство від подібних у Російській імперії наявність педагогічного відділу, створеного за головування філолога-класика І. Турцевича (1909 р.). Деякі питання, порушені у цьому відділі, стосувалися викладання предметів кола класичної філології. Так, 25 травня 1895 р. Й. Добіаш виголосив реферат “Об условиях успешного ведения урока по чтению древних авторов”. Насамперед вчений намагався з’ясувати питання, наскільки потрібне *тверде* знання слів для точного розуміння смислу читаного грецького чи латинського тексту. З приводу цього референт висловився за таку потребу, до того ж учень, як зазначалося в доповіді, має володіти твердим знанням значення слова в тому чи іншому контексті читаного тексту. По-друге, Й. Добіаш зупинився на питанні про *способи аналізу тексту*, відповідаючи на яке, виокремив ті дидактичні прийоми, що сприяють не

лише розумовому розвитку учнів, а й викликають у них інтерес і любов до предмета. Він, зокрема, наголошував, що 1) необхідно розрізняти те, що потрібно подавати учню догматично, від того, що вчитель може досягти постановкою запитань, із метою долучити його до вироблення відповідної теорії; 2) якщо учень відповів неправильно, потрібно спрямовувати його до правильного знання також за допомогою відповідних запитань; 3) не можна давати учням готового перекладу окремих виразів чи цілих зворотів без потрібного обґрунтування його шляхом лексичного і фразеологічного аналізу; 4) розбір кожного тексту має закінчуватись остаточним перекладом; 5) необхідно залучати до опрацювання матеріалу весь клас; 6) автор наголосив на користі саме літературного перекладу, який, проте, робиться на основі дослівного.

Насамкінець Й. Добіаш відмітив, що завдання з читання давніх авторів мають бути посилюючими для учнів. Тому в перших класах взагалі не потрібно задавати домашніх читань, а проводити їх аудиторно. Далі, на перших порах, подавати деякі роз’яснення, які сприяли б правильному виконанню домашнього завдання [14, с. 39–41]. Наступну свою доповідь з педагогіки (12.10.1896 р.) Й. Добіаш присвятив питанню про письмові вправи учнів гімназії з давніх мов, зосередивши увагу насамперед на дидактичній складовій [15, с. 25].

Розвиток ніжинського антикознавчого осередку, як і розвиток української науки про античність, був штучно перерваний бурхливими подіями революції та громадянської війни. Своєрідна елітарність класичної філології для утилітарної пролетарської культури виступала малозрозумілим і підозрілим пережитком старого режиму. Офіційно Товариство припинило свою діяльність 24 січня 1919 року [27, с. 9]. Окремі члени товариства продовжували наукову діяльність до кінця 30-х років.

За 25 років своєї діяльності Товариство стало помітним явищем у сфері вітчизняного антикознавства. Воно обмінювалось своїми збірками з багатьма науковими інституціями та товариства, в тому числі з Науковим товариством ім. Т. Шевченка у Львові.

Те, що члени Товариства ставили своєю метою посилене поширення знань за межами навчального закладу через проведення відкритих засідань, в яких брала участь студенти інституту та інші гості, а також влаштування публічних лекцій, свідчить про помітну роль Ніжинського товариства в розвитку історії українського просвітницького руху. Завдяки доповідям учених-класиків, елементи античної культури виходили за межі суто академічного середовища і ставали

складовою частиною культурного життя ніжинських міщан, збагачуючи тим самим й українську побутову культуру.

Як було показано, коло наукових зацікавлень було досить широким. Проте домінантними вважаємо теми історико-культурного спрямування, що можна пояснити насамперед публічним характером діяльності Товариства. Переважна частина досліджень присвячена пам'яткам римського часу (в тому числі ранньої Візантії), менше – грецького. Впадає в очі відсутність доповідей про творчість Гомера, хоча в інших публікаціях учених Товариства, як і в навчальних курсах Інституту, ця тема розглядалася.

Про науковий рівень досліджень учених Товариства найкраще висловився учень М. Куторги та член Товариства П. Люперсольський. Вже будучи на пенсії, отримавши II том “Сборника”, у листі до М. Бережкова вчений писав: “На мою думку – добре пишуть ніжинці і народ [вони] старанний і працьовитий...” [1, с. 33]. Вчені обирали для своїх доповідей дискусійні питання і намагались знайти власні, оригінальні шляхи їх вирішення, що надає доробку Ніжинського товариства й евристичного виміру як варіанту напрямку розвитку української класики сьогодні.

Література

1. Гордієнко Д. З епістолярної спадщини професора Петра Люперсольського / Д. С. Гордієнко // Ніжинська старовина : збірник регіональної історії та пам'яткознавства. – К., 2010. – Вип. 9(12). – С. 34–37.
2. Державний архів м. Києва. – Ф. 154. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 15; 38.
3. Коваленко О. Б. Ніжинське історико-філологічне товариство і його внесок у розвиток краєзнавства на Чернігівщині / О. Б. Коваленко // Друга Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства (грудень 1988 р.): тези доповідей. – Чернігів-Ніжин, 1988. – Вип. II. – С. 97–100.
4. Колесник М. Становлення та головні напрямки діяльності Ніжинського Історико-філологічного товариства при Інституті князя Безбородька (1894–1919 рр.) / М. Колесник // Сіверянський літопис. – 2001. – № 2. – С. 89–93.
5. Кулаковский Ю. А. Памяти Моммзена / Ю. А. Кулаковский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1904. – Январь. – Отд. совр. летоп. – С. 59.
6. Купич С. М. К вопросу о личности и творчестве Горация / С. М. Купич // Сборник Историко-филологического общества при Институте князя Безбородко в Нежине (Далі – Сборник НИФО). – Нежин, 1914. – Т. IX. – С. 1–109.
7. Отчет о состояни и деятельности Киевского отделения Общества классической филологии и педагогики за 20-летний период его существования. (1875–1895 г.). – К., 1896. – С. XXXIII–XXXV.
8. Панегирик Риму Элия Аристида : [греческий текст с русским переводом, введением, комментарием и приложениями И. Г. Турцевича]. – Нежин, 1907. – Вып. 1. – 59 с.
9. Петр В. Отчет о студенческом Кружке классической филологии. – Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин. – Ф. 1105. – Оп. 1. – Спр. 1675. – Арк. 5–33.
10. Петр В. И. “Ифигения в Тавриде” Еврипида : [текст с введением, рифмическими и метрическими объяснениями, разночтениями и словарем] / В. И. Петр. – Нежин, 1910. – 291 с.
11. Петр В. И. О месте действия в трагедии Еврипида “Ифигения в Тавриде” / В. И. Петр // Сборник НИФО. – Нежин, 1910/1911. – Т. VII – С. 1–29.
12. Покровский А. О “Введении в историю Греции” проф. В. П. Бузескула / А. И. Покровский // Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине (Далі – Известия НИФИ). – Нежин, 1904. – Т. 21. – С. 1–50.
13. Речь к антиохийцам, или Месопогон (враг бороды) императора Юлиана / перевод с греческого со введением и комментариями А. Н. Кириллова // Сборник НИФИ. – Нежин, 1914. – Т. IX. – С. 1–42.
14. Сборник НИФО. – К., 1896. – Т. I. – Отдел I. – С. 1–50.
15. Сборник НИФО. – Нежин, 1899. – Т. II. – Отдел I. – С. 1–63.
16. Сборник НИФО. – Нежин, 1900. – Т. III. – Отдел I. – С. 1–24.
17. Сборник НИФО. – Нежин, 1903. – Т. IV. – Отдел I. – С. 1–60.
18. Сборник НИФО. – К., 1904. – Т. V. – Отдел I. – С. VII–XVII.
19. Сборник НИФО. – Нежин, 1909. – Т. VI. – Отдел I. – С. 3–21.
20. Сборник НИФО. – Нежин, 1910/1911. – Т. VII – Отдел I. – С. 1–35.
21. Сборник НИФО. – Нежин, 1912/1913. – Т. VIII. – Отдел I. – С. 1–80.
22. Сборник НИФО. – Нежин, 1914. – Т. IX. – С. 1–7, 1–14.
23. Сборник НИФО. – Нежин, 1916. – Т. X. – Отдел I. – С. 16–34, 2–18.
24. Семенов А. Ф. Гиперид и Фрина / А. Ф. Семенов // Сборник НИФО. – Нежин, 1912/1913. – Т. VIII. – С. 1–15.
25. Сергиев Д. Из истории античной поэтики / Д. Ф. Сергиев // Сборник НИФО. – Нежин, 1914. – Т. IX. – С. 1–18.
26. Сергиев Д. Ф. Исторический обзор мифоло-

- гических теорий. Приложение: М. Мюллер и Э. Тейлор о происхождении мифологических теорий в древней Греции / Д. Ф. Сергиев // Сборник НИФО. – Нежин, 1912/1913. – Т. VIII. – С. 1–36; I–X.
27. Симоненко В. І. До 100-річчя заснування Ніжинського історико-філологічного товариства / В. І. Симоненко // До 100-річчя Ніжинського Історико-Філологічного товариства : тези і матеріали Конференції Історико-краєзнавчого товариства, 25–27 травня 1994 р. – Ніжин, 1995. – С. 2–10.
28. Турцевич И. 300 философских толков у древних греков / И. Г. Турцевич // Сборник НИФО. – Нежин, 1914. – С. 1–7.
29. Турцевич И. Orbis in Urbe. Центры и общества земляков и иноверцев в императорском Риме I–III веков / И. Г. Турцевич // Сборник НИФО. – Нежин, 1903. – Т. IV. – Отдел I. – С. I–XXIII, 1–87.
30. Турцевич И. Водоснабжение древнего Рима / И. Г. Турцевич // Сборник статей по классической древности : изд. киев. отд. общества классической филологии и педагогики. – Вып. I. – К., 1884. – С. 19–146.
31. Турцевич И. Водоснабжение древнего Рима / И. Г. Турцевич // Сборник статей по классической древности, изд. киев. отд. общества классической филологии и педагогики. – Вып. II. – К., 1885. – С. 183–298.
32. Турцевич И. К Corpus Procorianum / И. Г. Турцевич // Гермес. Науч.-попул. вестн. антич. мира. – 1910. – № 6. – С. 275–278.
33. Турцевич И. Обращение к императору провинциальных сеймов, городских и других обществ в первые три века Римской империи / И. Г. Турцевич // Известия НИФИ. – 1900. – Т. 18. – С. 3–37.
34. Турцевич И. Обращение к императору провинциальных сеймов, городских и других обществ в первые три века Римской империи. Приложение / И. Г. Турцевич // Известия НИФИ. – 1901. – Т. 19. – С. I–IV, 5–59.
35. Фохт В. Р. D. Dolabella и Cn. Lentulus (К нумизматике и просопографии последних времен Римской республики) / В. Р. Фохт // Сборник НИФО. – Нежин, 1899. – Т. III. – С. 87–118.
36. Щоденник М. Бережкова // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 23. – Од. зб. 35. – Арк. 35.
37. Щоденник М. Бережкова // ІР НБУВ. – Ф. 23. – Од. зб. 39. – Арк. 11.
38. Cantarelli L. Le stationes municipiorum / L. Cantarelli // Bullettino Comunale di Roma. – 1900. – P. 124 sqq.
39. Foerster R. Andreas Dudith und die zwölfte Rede des Themistios / R. Foerster // Neue Jahrbücher für das klassische Alterthum. – 1900. – Bd. II. – S. 74–93.

The activity of Historico-philological society in Nizhyn (1894–1919) in the field of classical philology was regarded in this article. The problems studied and discussed by the members were the history of culture and literature, philology and pedagogics. Scientific interests, motivation of Society members and their original conclusions on specific issues of ancient culture were analyzed and presented in the article. The main sources used in the article were reports and research papers of the Society members.

Key words: *Historico-philological society, classical philology, culture literature, classical studies, Prince Bezborodko Institute.*

Исследуется деятельность Нежинского историко-филологического общества в области классической филологии. Проанализированы научные доклады и публикации членов Общества. Определен круг интересов ученых, представлено их оригинальные выводы относительно тех или иных проблем античной культуры.

Ключевые слова: *Историко-филологическое общество, классическая филология, античная культура, антиковедение, Институт князя Безбородко.*